

Beowulf forstået i samspil med historie / arkæologi og geologi

Niels Schrøder

Forchhammer og Lejre

På side 135 i dette bind beskriver E. Bondesen (2008) "Lejrekomiteen" og striden i videnskabelige kredse om hvorvidt det er naturhistorikeren Steenstrup eller arkæologen Worsaae der bør have æren for først at have erkendt at køkkenmøddingerne var menneskeværk. En strid der stadig spøger i videnskabelige kredse. Men som nok fik sin kulmination med W.Sørensens (1907) bog med den meget sigende titel: "Fromme Sjæles gode Gjerninger - Videnskabelige Conveteringer ved Københavns Universitet særligt i Geologi og Archæologi."

Imidlertid var Forchhammer, som Bondesen beskriver side 132 også medlem af komiteen og ud over østersbankerne, var det spor efter de ældste danskere i det sagnomspundne Lejre, der var målet for "Lejrekomiteens" arbejde. De nationalistiske strømninger var kraftige i disse år og efter Steenstrups foredrag 7. januar 1848 fik komiteen hurtigt de nødvendige bevillinger.

Medens der har været rejst megen kritik af Forchhammers manglende accept af istidsteorien, er der dog sjældent rejs spørgsmål ved hans formidable evne til at observere og beskrive lokaliteter. Allerede på mødet i Videnskabernes Selskab den 17. november 1848 kunne Forchhammer meddele følgende om forholdene ved Lejre (Forchhammer et al. 1852-1856), som her gives uforkortet:

Når man fra Roskilde går mod Holbæk, hæver landet sig bølgeformigen henimod byen Svogerslev, der ligger på en lille, forholdsvis temmelig høj slette. Herfra synker det igen bølgeformigen til de brede og temmelig dybe dale, der danner lejet for de forskellige grene af Lejre- og Kernerup Å, indtil landevejen noget østlig for Lindenberg Kro når en af de mange vige, hvormed Isefjorden selv i vor tid skærer sig dybt ind i landet.

Til venstre ligger et højt, meget bakket og gennemskåret land, som får et endnu mere skarpt og karakteristisk udseende ved de utallige gravhøje, der kroner hvert fremragende parti af bakkestrøget, og danner en af de mest påfaldende egne i Sjælland.

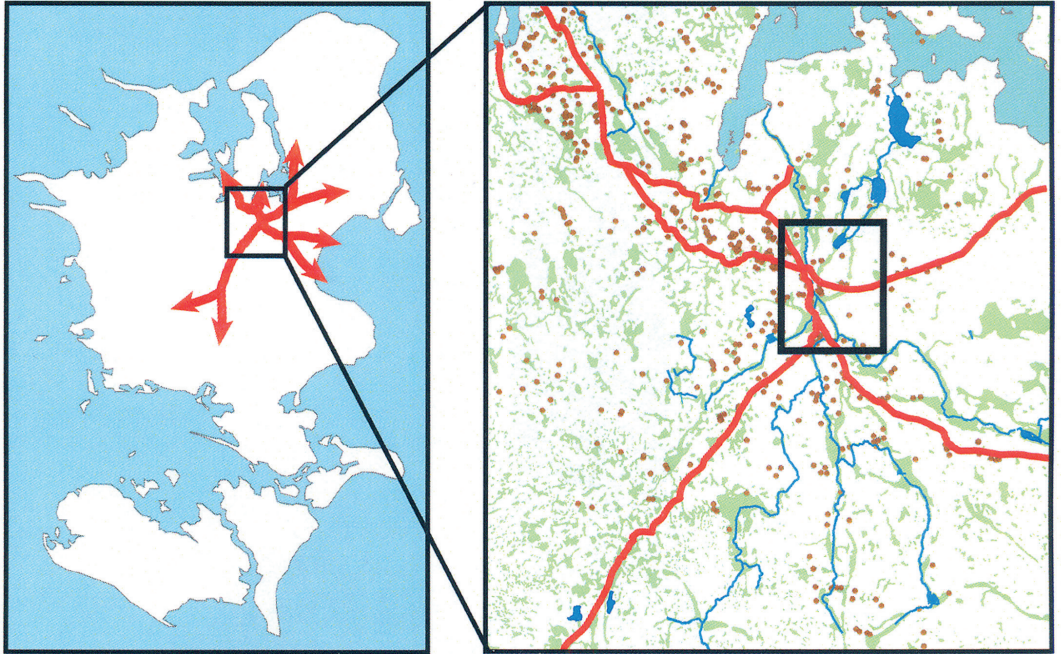
Dette høje bakkeparti er omegnen af Lejre, og når man fra denne by, der ligger lige ved bredden af Lejre Å, går ind i bakkestrøget selv, finder man på et temmelig højt land en mængde skarptegnede og bratte bakker, adskilte fra hinanden ved dale, der snor sig i underlige vindinger omkring højderne. En af disse dale er den såkaldte Herthadal, hvis dybeste del er udfyldt med et par småsøer.

Fra de højere bakker overser man den hele egn, der sænker sig imod syd til en stor slette, imod nord derimod til en meget vekslende land, hvis dale, enge og tørvemoser umiddelbart slutter sig til Isefjordens utallige forgreninger, og hvis højere dele og bakker gengiver fjordens mange øer.

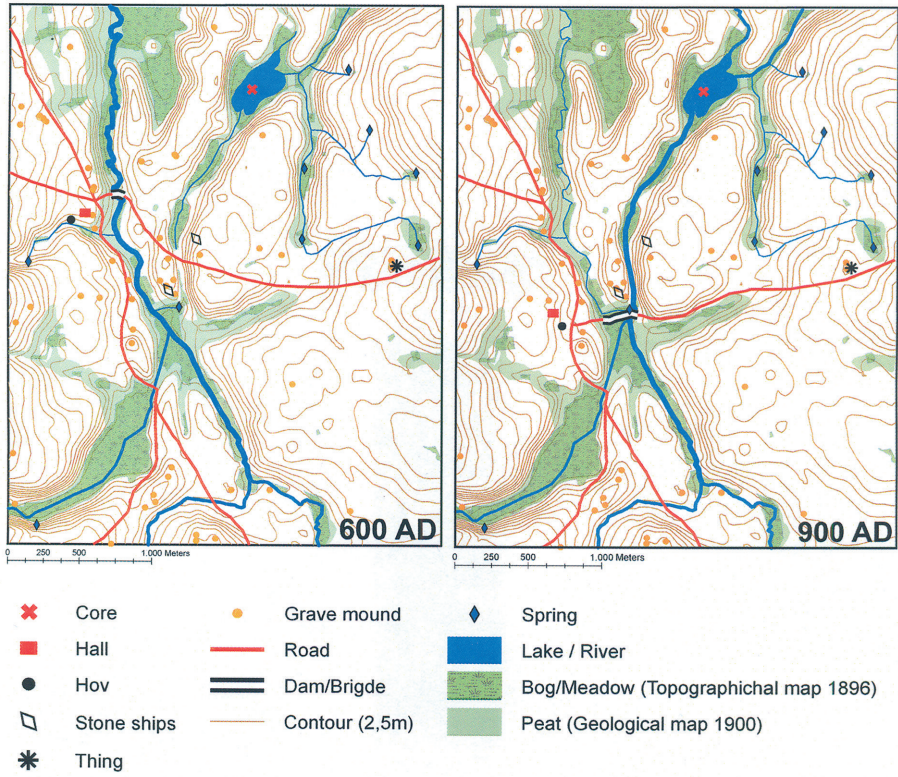
To åer gennemskærer denne egn, Lejre Å og Kornerup Å, og tæt syd for byen Lejre nærmer disse to åer sig hinanden; således at de ikke kun adskilles ved en lav engstrækning af måske hundrede alens bredde. Kunsten har her forandret de naturlige forhold, og begge åer er her forenede for at adskilles igen, hvorpå hver særskilt søger en vej til fjorden. Dels er denne forandring foretaget i en senere tid for at aflede den største vandmængde, der efter sit naturlige løb ville flyde igennem Lejre Å, til Kornerup Å og forsyne de ved samme liggende møller og andre værker med vand, dels er den måske foretaget i en ældre tid, og for at opnå ganske andre øjemed, men kunsten har ikke kun tilbageført en tilstand, som i en endnu langt ældre periode var aldeles naturlig. Ålejet er i begge åer på de fleste steder meget bredt, og det vand de nu fører aldeles utilstrækkeligt til at fylde dalen, ja hvis regnmængden var 10 gange større end den for nærværende tid er i Danmark, ville oplandet ikke kunne tilføre en vandmængde, der svarer til dalenes bredde og nuværende niveauforhold. Kornerup Å har i sit løb flere temmelig store søer, men denne tilstand, der nogenlunde svarer til det gamle forhold, er ligeledes kunstig tilvejebragt ved dæmninger, der stemmer vandet op for at benytte det ved møllerne.

Jordbunden er i den her beskrevne egn udenfor flodlejerne, i dybden overalt rullestens ler, som også på mange steder danner overfladen, men i almindelighed dækker et mere eller mindre mægtigt lag af rullestenssand denne dybere jordbund, og bakkerne består med få undtagelser af rullestenssand. I nærheden af byerne, især kirkebyerne, er dette rullestenssand ganske sort og overordentlig rigt på humus, som f.eks. Ved

Figur 1. Kortet til venstre viser Lejres centrale placering på Sjælland hvor vikingetidens vej fra NØ-Sjælland til SV-Sjælland krydser vejene der forbinder de naturlige havne ved fjordene og ved Sundet. Kortet til højre viser hvorledes vejene i Lejres omegn er styret af vådområdernes placering. Den sorte ramme angiver området vist i figur 2. Figur 2. Kortet til venstre viser placeringen af "kongshallen", "hovet", vandløb og veje omkring år 600. Medens kortet til højre viser situationen omkring år 900.

Figur 1

Figur 2

Svogerslev, Kornerup og omkring Lejre, meden de byer der ligger på ler, som f.eks. Kattinge, ikke vier denne ejendommelighed, der uden tvivl hidrører fra den længere eller kortere tid jorden har været under dyrkning, og ved gødning har fået et regelmæssigt tilskud af organisk stof.

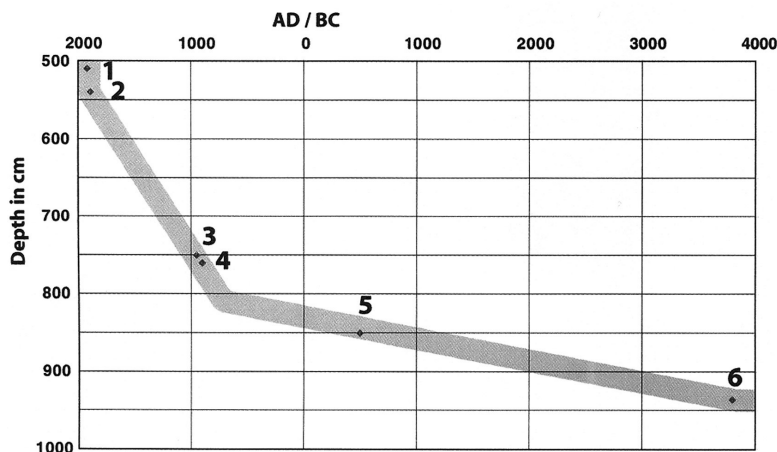
Således vil sandsynligvis jordskorpens farve være et vigtigt hjælpemiddel til at bedømme byernes alder. På den anden side lærer denne betragtning, at vore forfædre i en ældre tid ikke kun dyrkede sandfjorden, og at lerjorden som nu med rette anses for den frugtbarste, først i en senere tid er kommet under kultur, ligesom det er bekendt, at man ikke kun i den allerseneste tid ved forbedrede agerdykningsredskaber har været i stand til at bringe dens hele plantenærende kraft til virksomhed.

Da lerjorden næppe vil kunne dyrkes uden jernredskaber, bliver man fristet til at sætte den tid, da sandjorden udelukkende blev dyrket, i en periode da jernet var ubekendt, eller dets anvendelse ikke kun lidt udbredt, og da den lette sandjord kan bearbejdes med træ, har det sandsynligvis været det materiale som er bleven benyttet dertil.

Anvender vi jordens farve som kendetegn på dyrkningens alder, så er Lejre een af de byer, der har den ældste kultur af jordbunden, da markerne omkring byen udmærker sig ved at overordentlig mørk farve. Jeg må dog herved bemærke, at vi har iagttaget en mark i nærheden af denne by, hvis sorte farve ikke alene hidrører fra indblandet humus, men, som man allerede ved en overfladig betragtning finder, tillige hidrører fra en mængde stykker trækul i jorden.

Da nu virkelig trækul, med velvedligeholdte træstruktur, ikke kun kan dannes af træet ved en forkulning eller ufuldkommen forbrænding, og ingen anden kemisk indvirkning kan frembringe det, så må det hidrøre fra brand. Man finder slige kulstykker meget hyppige på steder, hvor der har været kulmiler, men det er meget usandsynligt, at disse kulstykker ved Lejre hidrører fra en sådan kulmile, hvis aldrig store omkreds man endnu længe efter kan opdage ved begrænsningen af den sorte farve, medens disse er udbredte over en ikke ringe del af marken. De hidrører altså sandsynligvis fra ildsvåde af bygninger, og da trækul hører til de mest uforstyrrelige stoffer, der i årtusinder uforandrede kunne ligge i jorden, er det fra den side intet til hinder for at antage, at de kunne hidrøre fra forstyrrelsen af det gamle Lejres træbygninger.

Forchhammers beskrivelse har været glemt af den senere arkæologiske videnskab. Ja fra 1943 til slutningen af det 20ende århundrede har den herskende mening om Lejresagnene været, at Skjoldungerne i virkeligheden var hunner-fyrster omplantet til et nordisk område i sagntiden (Lukman 1943). Johannes Brønsted skriver endog i Politikkens Danmarkshistorie (bd. 1, s.514- 1977) på baggrund af de arkæologiske udgravninger ved Lejre: "Den ældste Skjoldungeæt er blevet en smule hjemløs,

Figur 3. Alder-dybde diagram fra bundsedimenterne i Kornrup sø. Prøve 1 og 2 er dateret på baggrund af aflejret radioaktivt ^{137}Cs (analyseret af H. Kunzendorf – RISØ). 3, 4 og 6 dateret ved hjælp af AMS14C (udført af Dr. Jan Heinemeier - Århus Universitet). Medens 5 er bestemt på baggrund af den distinkte ændring i pollendiagrammet ved overgangen Sub-Boreal/Sub-Atlantisk.

som det kan udtrykkes. Hvis man skulle finde en kongsgård i Lejre, vil den, at dømme efter de hidtidige udgravninger sandsynligvis vise sig at stamme fra normannertid.”

De seneste års arkæologiske udgravninger og geologiske undersøgelser udført i området af henholdsvis Roskilde Museum (Christensen 1991, 2008) og RUC (Schrøder et al. 1996, 2004, 2007) har imidlertid, dels eftervist at Forchhammers beskrivelse var overordentligt korrekt, dels at Skjoldungerne meget vel kunne have boet i Lejre, ja selv så eventyrlige historier som Beowulfkvadet kan måske nytolkes i lyset fra de nye resultater som skal gennemgås i det følgende.

Grundtvig og Beowulf

De nationale strømninger omkring de Slesvigske krige blev ikke kun anledning til "Lejrekomiteens" arbejde, også Grundtvig ønskede at bruge Lejre til en national manifestation med et folkemøde her den 25. juli 1851, ét årsdagen for det berømte slag ved Isted. Dette møde blev holdt ved skibssætningen på næsset mellem de to ådale.

Det var et kæmpemøde, da Grundtvig holdt sin hovedtale var 8-9000 mennesker forsamlet. I "Almuevennen" – Bondepartiets blad gives flg. beskrivelse: "De omgivende kæmpehøje var smykkede med Dannebrog. Der var opstillet beværtningstelte, indrettet dansepladser, karruselbane, et "panorama", og festen åbnedes med kanonskud, hvis torden rullede over den brede Lejre-dal. Skuddene har vel mindet een og anden tilstedeværende veteran om en anderledes blodig og grusom virkelighed end i det skønne "Danmarks Hjerter", her ved Lejre" (efter Nordengaard 1941-42).

Grundtvigs tale hyldede først Kong Frederik 7. som han sammenlignede med Frode Fredegod (en af de berømte Lejre-konger), dels holdt han et længere foredrag inspireret af naturen og fortidsminderne på stedet.

Grundtvig kunne myterne på fingerspidserne. Grundtvig oversatte som den første "Beowulf", - og han skrev indlevede gendigtninger af det førkristne mytestof i sange og afhandlinger.

"Beowulf" stammer måske helt tilbage fra 700-tallet. Stoffet er i hvert fald ældgammelt. Og dansk. For selvom det er skrevet på oldengelsk, bygger digtet på danske sagn om livet i Kong Roars hal i Lejre.

Situationen er katastrofal i digtets begyndelse. Heorot, Roars kongshal, hærges af et uhyre, en trolld ved navn Grendel, som nat efter nat spreder rædsel ved at myrde kong Roars krigere sovende i hallen efter dagens dont og et godt måltid. Først må Beowulf fælde Grendel, dernæst Grendels navnløse mor, som bor på bunden af den nærliggende sø.

Arkæologiske resultater

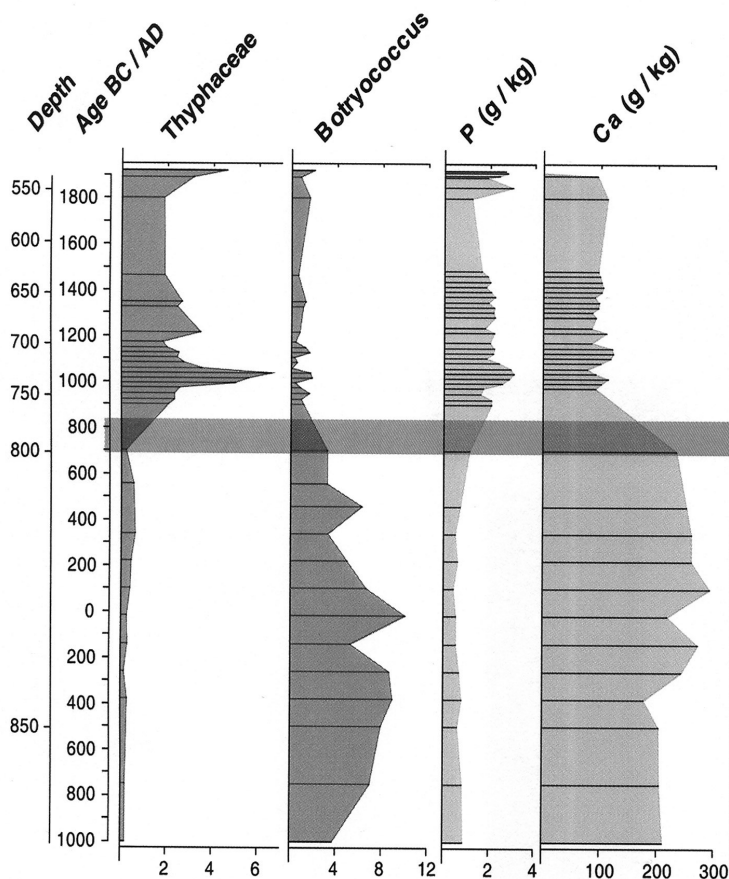
"Beowulf" er imidlertid et digt. Ikke en historie eller geografibog. Men de nye arkæologiske udgravninger, der i de senere år er foretaget af Roskilde Museum (Christensen, 1991, 2007) har vist rester af store haller med aldre der svarer til alderen på digtet.

Beowulf specialisten professor John D. Niles fra University of Wisconsin, som netop har udgivet et litteratur "review" om Lejre and Beowulf (Niles, 2007), mener at Tom Christensen hermed endelig har forankret digtet til Lejreområdet. Hvad angår perioden fra år 550-1000. Det tidsrum der interesserer Beowulf-kendere, da alle arkæologiske vidnesbyrd viser at der dengang var en betydelig bosætning i Lejre. Overraskelsen har ikke været fundet af en "kongshal", - det har arkæologer håbet at finde her i flere hundrede år. Men fundet af to haller på forskellige lokaliteter var ikke ventet.

De nye fund viser, at i første del af det syvende århundrede, er det beboede område ved den nordlige hal blevet rømmet, eller flyttet til det sydlige område (Christensen, 1991, 2007).

Man kan nu spørge om de geologiske data (Forchhammers observationer + de nye undersøgelser RUC har foretaget i området), kan kaste yderligere lys over de voldsomme begivenheder Beowulf kvadet også vidner om.

Man kan selvfølgelig indvende at det er vanskeligt (eller umuligt) at sammenholde poesi med arkæologi og Lejres terræn-historie. Men det er fristende at forsøge.

Figur 4. Geokemiske og pollenanalytiske resultater der giver oplysninger om ændringer i vandmiljøet i Kornerup sø. Det ses tydeligt at der mellem år 700-900 er sket en voldsom ændring i vandmiljøet. Stigningen i fosfor (P) og opblomstningen af dunhammer (Typhaeaceae) indikere at vandet pludseligt er blevet mere eutroft. Tilsvarende viser de høje kalkværdier (Ca) og de mange Botryococcus før år 700 at søen oprindelig var meget ren og hovedsageligt forsynet med kildevand (fra grundvand med højt kalkindhold).

De store "kongshaller" er de mest imponerende af de arkæologiske fund. Den nordlige hal (Heorot) var omkring 47 m lang og den sydlige var 48,5 m lang. Derudover blev der ved begge haller fundet store dynger af ildskørnede sten (alle bestående af krystallinske bjergarter –altså ingen flint). Den nordlige stendynge måler 16 m i diameter og er omkring 0,75 m høj på midten, og den sydlige er mere end dobbelt så stor. Det synes sikkert at stenene har været brugt til kogning. At jordlaget øst for den nordlige dyngede indeholder tusinder af ben-rester, samtidig med at kildevand løber tæt forbi stendyngen viser med tydelighed at ikke kun "kongshallerne" er fundet; men også deres køkkener.

Stendynger kaldes i den arkæologiske/historiske litteratur - Harg, Hørg eller Hov, og det diskuteres jævnligt om det drejer sig om hellige steder eller blot køkkener. I Lejre synes alle vidnesbyrd at pege på køkkenfunktionen, og endnu i dag hedder køkkenchefen til søs og i store husholdninger da også hov-mester.

Geologiske resultater

Roskilde Universitet har de senere år lavet kemiske og pollen analyser af en boring udført midt i Kornerup sø (Schrøder et al. 1996, 2004, 2007). Thyphaceae (dunhammer) og Botryococcus (ferkvandalge) samt Ca (Calcium) og P (fosfor) kurverne i figur 4 viser en del af vore resultater, som særligt er oplysende om søens miljøhistorie (for flere data se Schrøder et al. 2004).

Herudover har vi prøvet at rekonstruere jernalder vejene i området (se figur 1). Der er foretaget en GIS kompilering baseret på:

1. Vejkort fra 1700-tallet.
2. Lokalisering af de tidligere vådområder. Baseret på den geologiske kortlægning i slutningen af 1800-tallet (Rørdam, 1900).
3. Lokalisering af "gamle" (før vikingetid) landsbyer
4. Lokalisering af gravhøje mv.

I mere end 350 år har naturhistorikere undersøgt Lejreområdet for at finde vidnesbyrd der kunne knytte Lejre til myterne (Worm, 1642. Anchersen, 1745. Forchhammer et al., 1852-56). Forchhammer observerede dog at åen øst for skibssætningen løb i en kunstig (gravet) kanal, og at den sydlige dæmning var blevet opført for at afskære åen fra sit naturlige forløb.

I dag er der rester af to dæmninger i området (se figur 2), hvor den sydlige som vist af Forchhammer må være konstrueret samtidig med ændringen af åens løb.

Sedimenterne fra Kornerup sø viser en distinkt ændring i vandkvaliteten (se figur 4), som følge af at åen ledes igennem søen. Tidligere troede vi (Schrøder et al. 1996) at åen blev flyttet omkring år 1300 i forbindelse med opførsel af vandmøllerne ved Kornerup. Denne foreløbige antagelse må vi imidlertid revidere, da nye AMS14C dateringer af prøver fra lag efter åens flytning viser meget tidligere aldre. AAR – 10066 fra prøven 7.61 m under søens overfode giver en ¹⁴C alder på 1160+60 BP og AAR-10067 fra 7.51 m giver en ¹⁴C alder på 1095+70 BP. Resulterende i kalibrerede aldre på henholdsvis år 770 og år 900.

Disse resultater sammenholdt med de tidligere (Schrøder et al. 1996, 2004) giver et alder-dybde diagram fra bundsedimenterne i Kornerup sø som vist i figur 3, hvor det ses at der også sker en kraftig forøgelse af sedimenteringshastigheden efter at åen er flyttet. Af figur 3 ses det tydeligt at flytningen af åen må være sket mellem år 700 og år 900. Da vandmøller ikke var kendt i Danmark på dette tidspunkt må vi altså (som allerede Forchhammer anede) finde en anden forklaring.

Da vi fra arkæologien nu ved, at der samtidig med åens flytning skete en flytning af den store hal og en flytning af vejoverførslen, er det fristende at søge en forklaring i den samtidige

Beowulf-legende.

Det er naturligvis ikke muligt at finde den sande historie i Beowulf digtet. Hverken Grendel eller hans moder repræsenterer egentlige mennesker eller væsener. De repræsenterer problemer.

Men hvis hovedproblemet som Grendel repræsenterer, - fjender som om natten tavst sejler op af åen, for at angribe kongens hird, når den mæt og fortrukken sidder i hallen, - ville det være en løsning at flytte åen og på samme tid flytte hallen til den nye "strategiske" krydsning af vej og å. Grendels moder, som Beowulf undertvang på bunden af søen, kunne så evt. være repræsenteret ved Kornerups søs overgang fra kildesø til eutrof sø.

Referencer

Anchersen, H.P. (1745): Herthedal og det gamle Dannemark. Det Kongelige Danske Lærde Scocietæt i Kiøbenhavn.

Bondesen E (2008): Samspillet mellem historie/arkæologi og geologi set i et videnskabshistorisk perspektiv. Årbog 2008. Historisk Samfund for Roskilde Amt.

Brønsted J. (1977): Danmarks Oldtid. Bind 1 af Danstrup og Hal Koch (Red.) Danmarks Historie. 3.udg. Politikens Forlag. København.

Christensen T (1991): Lejre—Syn og Sagn.(ISBN 87-88563-154), Roskilde Museums Forlag.

Christensen T (2007): A New Round of Excavations at Lejre (to 2005). Se Niles J D (2007).

Forchhammer, Steenstrup og Worsaae (1852-56): Lejrekomiteens undersøgelser i geologisk-antiquarisk retning. Videnskabernes Selskab. København.

Lukman N C (1943): Skjoldunge und Skilfinge : Hunnen- und Herulerkönige in ostnordischer Überlieferung .3 i serien Classica et mediaevalia. Dissertationes

København : Gyldendalske Boghandel, 1943. - 207 sider

Niles, J D (2007): Beowulf and Lejre. Including a translation into English of Tom Christensen's 1991 monograph Lejre—Syn og Sagn (Lejre—Fact and Fable), together with a new chapter by Christensen on the most recent excavations. (ISBN: 978-0-86698-368-6 / MR 323) MRTS (Medieval and Renaissance Texts and Studies).

Nordengaard J (1941-42): Hertadalsmøderne. Spredte træk af Lejreegens politiske historie. "Fra Københavns Amt" 1941-42.

Rørdam K(1900): Kortbladene København Roskilde, Danmarks geol. Undersøgelse I. Rk. Nr. 7, 1900

Schrøder N, Bitsch R, Bruun B, Enøe L, and Højlund Pedersen L (1996): Nogle miljøhistorier fra Kornerup Sø. Lethrica 17. april 1996.

Schrøder N, Højlund Pedersen L and Bitsch R (2004): 10,000 Years of

Climate Change and Human Impact on the Environment in the Area Surrounding Lejre. *The Journal of Transdisciplinary Environmental Studies* 3, no.1. (www.journal-tes.dk/).

Schrøder N. (2007): Tales and facts: Beowulf and Lejre. *Quaternary International* 167-168 .

Worm, O. (1642): *Danicorum monumentorum libri sex*. København.